

ПРИКАЗИ И БИЉЕШКЕ

Мирослав Пантић

КЊИЖЕВНОСТ НА ТЛУ ЦРНЕ ГОРЕ И БОКЕ КОТОРСКЕ ОД XVI ДО XVIII ВЕКА

Српска књижевна задруга, Београд 1990, стр. 517.

Академик и професор на катедри за историју југословенских књижевности на Филолошком факултету у Београду Мирослав Пантић бави се већ неколико деценија са великим успехом изучавањем књижевне и културне историје наших народа од XV до XVIII века. Запажене су његове студије **Себастијан Долчи, дубровачки биограф XVII века** (1957); затим његова монографија о Марину Држићу (1958); од посебног је значаја **Поетина хуманизма и ренесансе** (1963); затим његови предговори (читаве студије), коментари и редакције сабраних дела Џива Гундулића, Вука Караџића (књига IX); **Народних песама у записима XV–XVIII века** (1964), **Српских народних пословица** (1965), и других дела. Научна критика оценила је све ове Пантићеве текстове и редакције са заслуженим признањима.

У првом делу ове своје обимне књиге аутор приказује и оцењује доба хуманизма и ренесансе у Црној Гори и Боки: „Можда је један од најважнијих наговештаја нове епохе била ћирилска штампарија, устројена у току 1493. године, на Ободу, или на самом Цетињу, као прва штампарија чије је деловање на нашем тлу потпуно извесно“. На челу првих штампара налазио се „смерни јеромонах Макарије от Черније Гори“.

Крупан корак даље учинио је Котор, који је „још од 1420. године ушао у састав Млетачке Републике“ и био у знатно повољнијем положају: „У појединим градовима Бокe Которске, који су на тај начин остали у оквирима западне цивилизације, било је више услова да се културни континуитети одрже и да се појави и права књижевност ренесансе.“ Котор је већ под Немањићима важио за „столни и славни град“.

Прелазећи на нови развој културне активности, Пантић с признањем истиче: „Већ ничу и прве библиотеке, приватне и за личну употребу, по кућама домаћих патриција и образованих грађана, и уопште, по

манастирима, и за шири круг читалаца“. Пантић је затим дао низ језгровитих карактеристика и оцена свих важнијих књижевника и научника из Црне Горе и Боке из доба хуманизма и ренесансе, са дубоким улажењем у историјску атмосферу онога времена и његових идејних и психолошких специфичности.

Приказујући и оцењујући доба барока, Пантић је убедљиво истакао да у XVII веку све виднију улогу у књижевном и културном животу играју „уз Котор, и остала места Боке Которске и Приморја – Пераст, Будва, Прчањ, на пример – којима остварени економски услови, достигнути степен друштвених односа и културне прилике омогућују не само да постану мали центри цивилизованог живота већ и да му дају и своје видне и особеним бојама обележене доприносе“. С разлогом је истакнут посебан положај Пераста.

Захваљујући Пантићевим истраживањима данас се о првим представницима барока у Боки Которској зна много више него раније: „Неколико которских писаца који јој стоје на челу деловало је једновремено и оставило дела различитог карактера, на сва три језика на којима се онда писало“. Међу њима није увек могућно утврдити првенство (. . .) Ако и није био баш први, свакако не стоји ни много далеко од тога угледни и моћни властелин которски Маријан Болица“. Према Пантићевој оцени: „Извештај о Снадарском санџанату и његов опис, који садржи пуно обавештење о градовима и местима, њиховим селима, о домовини и становницима, религији, обичајима, иметку и наоружању оних народа, и подробно о свему значајном што се налази на ономе подручју“. На основу критичке анализе овога списка, Пантић је о њему дао ову оцену: „Боличин **Опис Снадарског санџаната** важно је и драгоцено дело у многоме погледу. Оно је то пре свега као историјски извор. У њему је начињен тренутни снимак читавог пространог региона, у коме је главни и најзнатнији део данашње Црне Горе, и то снимак тачан и до најситнијих појединости јасан (. . .) Без овог Боличиног списка сигурно је да многих знања о свему томе данас не бисмо имали, или их не бисмо могли овако на окупу и оволико поузданих“.

Пантић је, између осталог, посветио посебну пажњу **Црвеном љетопису из XVII вена** и другим списима барског надбискупа Андрије Змајевића–Пераштанина: „Ерудитским и књижевним радом Андрије Змајевића Пераст је закорачио у историју наше културе и књижевности; његово бављење једном, као и другом, представљало је преузимање иницијативе која ће бити настављене и зрачило је примером. Многи његови суграђани, већ у његове дане, а нарочито касније, наставиће истим путевима, а покушаће да изнађу и нове, и Пераст ће тако постати још једно мало, али видно наше књижевно средиште.“

Посебну пажњу заслужује Будва око средине XVII века, „град далеке прошлости и дугога сећања, и то јој је помогло да и са по једва неколико образованијих духова, које је увек некако налазила, показује знаке извесне културне живости као и постојаних напора да се она одржи“. У Будви је

рођен и ту је неко време живео и писао Крсто Ивановић, који ће доцније развити живу активност у Венецији и објавити **Будљанске анале (Annali di Budva)** у три књиге: „прва је објашњавала порекло града, говорила је о његовој прошлости и владарима под којима је бивао, све до одласка из његове луке „деспота Ђурђа, последњег господара Србије, Зете и Будве“. Пишући **Будљанске анале**, Ивановић је „употребио све што је могао наћи у **Краљевству Словена Дубровчанина Мавра Орбина**“. Осим аутора „много му је користио и **Статут града Будве**, који је он темељно познавао још по старим рукописима, и који је нешто касније, 1653. године, узео да среди и препише са оригинала, спасавајући га тако можда од коначног пропадања“.

Пантић је ригорозно трагао за првим почецима првих збирки народних песама из овога краја и дошао до ових резултата: „Прва перашка збирка народне поезије, и истовремено прва збирка народне поезије међу Југословенима, настала је нешто пре 1697. године, а може бити и управо тада; та је година исписана над текстом њеног претпоследњег листа“.

При крају XVII века јављају се у књижевној и културној историји Пераста тројица писаца, који „својим животом као и својим радом, стоје на размеђи тога и следећег столећа...“ Први је од ових писаца Марко Мартиновић „познат нарочито као поморац, педагог и учитељ младих руских бољара у морепловним вештинама, али који је, уз то, био и песник, ерудита, па у неку руку и повесничар свога краја...“

Други перашки писац – чије дело **Pratice schrivanesche** Пантић исцрпно анализира и оцењује – Јулије Беловић, потиче из „патрицијске куће и крвно је повезан с највићенијим домовима у Перасту“. Његово дело има „у првом реду културноисторијске вредности“. Беловић је „узимао аутентичне документе, које је саопштавао у целини, па они стога, поред намене коју им је писац дао, имају и карактер историјских извора“.

Последњи писац Пераста из овога доба био је Антун Замбела, који се потписивао Замбелић. Према Пантићу: „Образовање је стекао у Италији и оно није било мало“. Ни када је доцније, стицајем околности, прешао у Венецију, Замбелић није прекидао везе са својим родним крајем: „Један је израз те његове везаности карта Боке Которске, за она времена доста добра и прилично тачна“.

Критички оцењујући доба просвећености Пантић је исцрпно и документовано пратио развој књижевности на тлу Црне Горе и њенога Приморја која је „ушла у XVIII век с одређеним и за ондашње услове чак и значајним наслеђем“: „На том наслеђу је као на својој основи, и упирући се о њега као о свој ослонац, она могла да продужи свој ход, па и да се упути ка новим просторима и ка сложенијим и већим делима“. Пантић је оштро сагледао да су „постојале извесне неједнакости, па и повремена затварања у сопствени завичај и у видокруге одређене његовим званицима...“

Од посебног је значаја Пантићев критички осврт на односе између православних и католичких писаца у Боки: „Чак и када се споре, и када се у жару полемике обарају једни на друге с много зелотске нетрпељивости,

католички и православни писци из ових страна показују да не живе одељени непремостивим зидовима својих религија и да и те како воде рачуна једни о другима. Такве полемике постају једна од ознака културе о овом региону“.

Међутим, постоје и додире друге врсте, и то позитивнији: „У појединим тренуцима опајају се утицаји књижевности настале у православној средини на ону из средине католичке, и обрнуто. Најлепши пример таквог утицаја можда је траг који је у књижевности Пераста оставила једна полустихована, полупрозна **Повест о кнезу Лазару**. Настала ко зна где у српским областима, те ћирилицом писана 'повест' о косовској бици, рађене према традицији и према народним песмама, добила је специфичну стилску верзију на земљишту Црне Горе и Боке Которске“. Овој теми посвећена је и одлична докторске дисертација Јелке Ређеп **Прича о боју косовском**.

У току XVIII века у Боки нарочито се развило народно песништво „које се овде воли и слуша као и раније, а можда и више, из усмених облика овога живота све чешће прелази у писане збирке“. Неки од ових аутора остају анонимни: „На самом почетку VIII века неко је у Перасту записао бугарштицу о сваћи Видосаве и Маре, кћери Кнеза Лазара, и о трагичном сукобу њихових мужева Вука Бранковића и Милоша Кобилића услед тога, што је све довело до српске неслоге у одсудном часу, и Бранковићевог издајства и Кобилићевог херојског чина после незаслужене клевете“. Од песника из овога тла и из овога века најопсежнију збирку оставио је перашки патриције Никола Мазаровић, који је забележио и уносио у своју збирку „све што му се допадало, и највише су то народне псеме, и то јуначке, у десетерцу, о догађајима из историје Пераста и о хајдучким нападима на Турке претежно...“ Мазаровићеву збирку допуњавали су после њега и други скупљачи народних песама.

Пантић је посветио пуну пажњу анализи и оцени књижевне и културне активности у Црној Гори у XVIII веку: „... сада се јављају и писци као посебне стваралачке индивидуалности – један је такав писац живео, неоспорно, у личности владике Данила, а други, свакако, у личности његовог наследника, владике Саве – који то јесу и када се остављају дела писана да буду литература и да се обраћају широј публици“. Према ауторовој детаљно образложеној оцени: „Почетак столетног пута на тлу Црне Горе означава, и временски и по свим другим разлозима, владика Данило, који није само једна од најмаркантнијих фигура наше историје, већ је, захваљујући Његошу и Горском Вијенцу, и један од највећих ликова српске књижевности. Али, исто тако, он постаје, на свој начин, и без своје намере, и представник те књижевности, иако није оставио за собом ниједно чисто литерарно дело“. Према убедљиво образложеној Пантићевој оцени, владика Данило улази у књижевност по својим писмима: „А оно што их књижевношћу чини, то су поезија и истина којих су она пуна, искрени и дубоко доживљени изливи сна и душе великога владике, његова мудрост и сублимисано искуство живота, и крепки, једри и живописни стил, који није имао времена да се изграђује и дотерује у спокојном раду, већ је настајао

готово од себе и просто откидан у ветрометинама и неприликама сване врсте". Поједина најлепша писма владике Данила уврстио је Чедо Вуковић у своју зналачки редиговану антологију **Надвременски гласови** (1971).

Владика Данило био је велики русофил. Као што је тачно запазио Пантић: „Владичина љубав за Русију и његово дирљиво поуздање у њу били су исто толико чврсти и непомирљиви колико су и разочарења била крупна и честа. Још пре но што је ту земљу и видео, и пре но што се сусрео са њеним царем, Петром Великим, он је писао с одлучношћу чију непоколебљивост као да је желео да појача упорним понављањем: „А ја сам Москов, Москов, Москов; говорим, говорим, говорим; а чи’ја, тога и сва земља“.

Пантић је мајсторски оцртао политички лик владике Данила у односу са спољним непријатељима: „Он се обрео на челу народа који судбина није мазила и у временима која су била тежа и гора од многих других. Око себе тај народ имао је само непријатеље: једног бруталног, отвореног и сталног, што је за Црну Гору била Турска; и другог, потајног, претвореног и лунавог, предусретљивог у властитој нужди, а мало склоног у нужди свог ближњег, што је за Црну Гору била Венеција“.

Расправљајући о противницима владике Данила, Пантић се задржао и на контроверзној личности задарског надбискупа Вицка Змајевића, о коме постоје дијаметрално супротна мишљења међу историчарима овога доба. Од посебног је интереса сукоб између задарског надбискупа Змајевића и Стевана Љубибратића „кога је српски патријарх Мојсије на Сретење 1719. устолочио за епископа новског и верског старешину свих православних у Далмацији“. Према Пантићевом истраживању, Змајевић је у Љубибратићевој активности у Далмацији „видео смртну опасност која прети подједнако католичкој цркви и млетачкој држави“. Одстрањење овога „псеудовладике“ из Далмације Змајевић је „изабрао као свети циљ и као свој животни задатак“. О томе нарочито сведоче његови полемички списи. У свом **Дијалогу између католина и Грна са Леванта Змајевић** под „Грцима“ подразумева Србе. У своме **Спису или извештају о грчко-српском обреду против монсињора Стевана Љубибратића, грчког епископа у Далмацији** Змајевић је био још оштрији и безобзирнији. Исто тако и у полемици са Николом Пападополијом, Грком по пореклу, професором Универзитета у Падови. На основу критичке анализе ових полемика, Пантић је дошао до значајног закључка: „Змајевићеве страшно вођени верски ратови, потпомогнути још сагласношћу осталих католичких бискупа у Далмацији, доносили су, у тону године, жељене плодове: низом декрета млетачког сената (...) прво је протеран из Далмације српски владика Стеван Љубибратић, чиме је срушена 'његова кужна катедра', а православни народ читаве провинције, као и његово свештенство, подвргнути су у црквеном погледу власти католичких бискупа“.

Велику културно-историјску вредност има манастир Савина, који долази до пунога изражаја после ослобођења Херцег-Новог испод турске власти и његовог укључења у Млетачку Републику. После разорења херцеговачког манастира Тврдош његови монаси пренели су овамо своје

драгоцености које и данас „представљају највећу вредност савинске ризнице“. Стижу овамо и поклони из Русије, и Пантић констатује да Савина постепено „постаје све већи и све привлачнији центар културног и верског живота“.

Свој завичај не заборавља руски сенатор, „гроф илирски“ и „тајни дејствителски саветник“ Сава Владиславић, који је „у Русији био личност највишег реда у дипломатији и у државним пословима и уживао неограничено поверење и непрекидну наклоност цара Петра Великог и царице Катарине I“. И онда када се налазио „на врховима угледа и моћи, Сава Владиславић није заборављао своје порекло и није прекидао везе (. . .) са земљом и народом из којих је потекао“. Између осталог, он је превео на руски језик скраћену верзију познатог дела Дубровчанина Мавра Орбина **Краљевство Словена**. О Орбинијевом животу и раду написао је Пантић и предговор српског превода овога списка. Као дворски саветник за Источно питање Владиславић је „извршио неоспорни утицај на Петра Великог да Црногорцима и владици Данилу упути пуковника Милорадовића и да их позове на ослободилачки устанак, који додуше није донео жељене плодове, али је назначио пут далекоснежне политике, црногорске и руске, и распламсао заносне и после вековима неугасле наде“.

У културној историји Боне Которске развијала се жива активност не само у њеним градовима него и у мањим местима, првенствено у Прчању и Доброти. Тако, на пример, у Прчању активан је тамошњи свештеник Никола Луковић, за кога Пантић вели: „Његова појава није случајна и не представља неки изненадни обрт у историји малог бокелског места. С благостањем и економским просперитетом долазе могућности друштвеног и културног живота. Од неугледног села Прчањ постаје 1714. аутономна комуна“, у којој се граде манастир и школа.

Доброта, према Пантићевим истраживањима, „обележила се у књижевности овога времена на свој начин и неколицином својих писаца. Једна нарочита врста лирике негована је у њој и постала је специфичност њене књижевности. Добротски поморски капетани и 'шкривани' кормилари, па изгледа и обични морнари (. . .) ублаживали су тегобе, толили су чежњу или олакшавали тугу пишући стихове (. . .) биле су то ондашње градске песме, какве су настајале по нашим приморским местима, напола по италијанским узорима, напола у току народних песама“. Аутори ових песама остали су већином непознати, али имена неких остала су сачувана.

Од песника чије су имена позната најзначајнији је Иван Антун Ненадић, о коме је дао позитиван суд Милорад Павић у својој **Историји српске књижевности барокног доба**. Осим тога Павић је за позорницу зналачки редиговао Ненадићево **Приказање муне Језусове** (под називом **Кано је Јуда издао Христа**), које је с успехом приказан у Југословенском драмском позоришту у Београду.

Исто као писма владике Василија, тако и писма владике Саве имају истовремено и историјску и књижевну вредност. И његова су писма

првенствено службена и пословна, али „често и веома књижевна, поред одсуства сваке помисли да то буду, и опет као у случају владике Данила“. И писма владике Саве постала су књижевност „тек накнадно, у нашем осећању ствари и заправо много година по своме настанку“. Савина писма „прате цело време његовог другог предводништва народа; прва су из 1736, када је после свога стрица сам стао на чело земље и народа, а последње је из 1781, када се опростио од овога света“.

Расправљајући о владци Сави као политичару и државнику, Пантић је с разлогом констатовао: „Политички погледи владике Саве, уколико се огледају у његовим писмима, до краја су јасни и до упрошћености једноставни. Савршено свестан положаја свога народа на опасном месту где му је било дато да живи, владина је добро видео и шта треба да ондашњој великој политици“. За све време он је водио мирољубиву политику: „За владика Саву од првога дана до краја његове владавине тај је циљ био мир, како онај на границама, са суседима, тако и мир у властитој кући, међу племенима често раздвојеним тешким завадама“.

Пантић је исцрпно анализирао односе између владике Саве и његових противника унутар саме Црне Горе: „Нако сви нису с њим делили исте погледе, владика Сава био је готово стално на тешким мукама и често је само са немоћним болом морао да гледа како његови противници, које је без устегања називао 'вуковима' и 'ђаволима', 'лажуницама' и 'спијунима', 'злотворима' и 'проклетим баруницама' руше оно што је он мукотрпним напорима саградио и уносе немир и смутњу у 'крајину' убацујући у њу угарак неслоге и покоља“.

Пантић је оштро сагледао разлике које су постојале између два дела Црногораца: између оних који су живели под влашћу владике Данила, и оних под влашћу Млетачке Републике: „Несложни међу собом, Црногорци су још више, и лакше, и љубе, долазили у заваду и сукобе са својим непосредним суседима, без обзира што су они били исте вере и припадали истом народу, али су били поданици („судити“) млетачког 'принципа'. Владика је тада одлазио међу њих на Цетиње, где су се искупљали 'главни од све земље', да их моли, преклиње и учи, словом божијем како пастир, па се мире са 'судитима принциповијем'. Али ови други исто су тако свани час кршили на једвите јаде начињене договоре и прекидали ионако крхки и варљиви мир“.

Пантић је критички анализирао ставове владике Саве истовремено и према Турској и према Млетачкој Републици: „У свој тој пометњи владика је умео да сачува бистар и трезвен поглед на ствари, људе и догађаје, и да углавном добро процењује ситуације. Он је знао да прецизно одмери значај који његови Црногорци имају у сталним обрачуницама Турске и Венеције, цара и 'принципа', да увиди колико је битан њихов удео у обезбеђењу целог приморја у којем су они залеђу . . .“

Иако толерантан према католицима, владика Сава се оштро супротставио свима видовима католичке пропаганде. Пантић је с разлогом констатовао: „Нао духовни пастир свога православнога стада он се колико год му је то било у моћи одупирао непрекидно обнављаним и све

учесталијим настојањима католичког клера (. . .) да што више света 'грчкога' или 'сћавунскога' закона превде у католичанство (. . .) Нимало верски искључив и лишен сваке мржње на католике, који су се сада све чешће стали да се јављају у крајевима где их раније није било, па и да то тек сада постају, напуштајући првобитно православље, владика Сава није зато ипак био склон да устукне пред насртајем 'латинског' клера и опомињао је, на изглед благо и доброћудно, али с достојанством и решеношћу који избијају из сваке речи . . .“ Пантић је с разлогом указао на његову верску толеранцију: „ . . . владика Сава се на махове издизао до висина истинске верске толеранције, која је једна од части његовог столећа, али која чини не малу част и њему, иако та толеранција за њега није значила ни одступање, ни, још мање, капитулацију“.

Према Пантићевом истраживању, Сава је заузимао оштар критички став према калуђерима: „Урођено Савино неповерење према калуђерима, којима је и сам припадао, и које је зато и добро познавао, претварало се гдекад у нескривену мржњу, нарочито кад су се уз остало мешали и материјални моменти; тада је његова речитост узимала најоштрији вид . . .“ Тако, на пример, владика Сава је говорио подигнутим тоном: „Све би мирно било, али не даду проклети калаши и скоти калуђерски, који вас свијет усмрђеше и смутише, пак сад не могу нигде пристана наћ но у принципову земљу“.

Детаљно анализирајући и оцењујући Савина писма, Пантић је тачно запазио: „Савина писма образац су ондашњег говорног језика Црне Горе, бацан на хартију како је протицао и навирао под перо; баш стога се у њему не могу запазити ни трагови неког литерарног и језичког чистунства: мирне душе митрополит је стављао у њих много италијанизама или чак и праве италијанске речи, како их је и говорио и управо зато што их је говорио . . .“ Осим тога „ . . . стил ових писама одликују народски колонквијални обрти, многи карактеристични дијалектизми, а понекад и аутентичне народне пословице . . .“ Доказа ради наведени су одговарајући конкретни примери.

Сасвим је друге врсте и знатно веће вредности Василије Петровић. Према Пантићевој образложеној оцени: „Огорчени противник и најближи сродник владике Саве, његов помоћник, вишегодишњи сарадник и наречени наследник владика Василије Петровић више је од њега био писац, оставио је за собом већи број дела и кудикамо је присутнији у нашој свести о књижевној прошлости овог тла: сви прегледи и све историје књижевности до скоро су једино њега и помињали као књижевника из Црне Горе, и не само у XVIII веку већ све до Петра I, па чак и до Његоша“. Василија Петровића уврстио је Јован Скерлић не само у своју књигу **Српска књижевност у XVIII веку**, него и у своју велику **Историју нове српске књижевности**. Према Пантићу: „То своје књижевно име владике Василије Петровић дугује **Историји о Черној Гори**, коју је штампао 1754, у току свог првог боравка у Русији“. Осим тога, од посебне су вредности његова писма: „У тим писмима (. . .) гдекад се налазе и одељци истинске понесености и чистог литерарног израза. По њима је он у најновије време убрајан у значајне представнике српске епистоларне књижевности XVIII века“.

Из овога историјског раздобља заслужује спомена и „историчко-географско описаније“ Црне Горе, које је написао у Петрограду (1757) Јован Балевић, који се налазио у руској служби и ово „описаније“ поднео руској Колегији иностраних дела, у чијој је архиви и сачуван. Према Пантићевој оцени, ово је „описаније“ – у поређењу са **Историјом о Црној Гори** Василија Петровића – „била Балевићу унеколико и модел, иако је његово 'описаније' од владичине **Историје** далеко стварније и у подацима тачније, што је већ и по себи разумљиво с обзиром на његов званични карактер“. Читајући његов текст „опажа се јасно да Балевић није писао напамет и да је био обавештен човек“.

Од посебног је историјског значаја био Петар I Петровић Његош, који је „у животу био и у историји остао првенствено државник и предводител народа и његов стварни владар“. Према Пантићевој детаљно образложеној и документованој оцени: „Петар I Петровић изван сваке је сумње највећи црногорски владика XVIII века, и прво и највише место у њиховом низу припада му како по личним својствима и најбољим одликама које је у себи носио, тако и по свему што је за земљу и народ свој учинио“. Пантић је детаљно цитирао шта су о њему мислили, писали и говорили не само његови Црногорци, који су га најбоље познавали и са њиме најнепосредније сарађивали, него и остали Срби, који су га ближе познавали и с њима долазили у додир, али и „странци који су га сретали када су они у Црну Гору долазили, с најразличитијим намерама, или када је он одлазио њима, по најразличитијим потребама народним . . .“ И на странце „остављали су најдубљи утисак његов изглед и целокупно његово држање . . .“

На основу анализе најзначајнијих писама и „посланица“ владике Петра I, Пантић је закључио да она представљају „историјске споменике највише изворности и веродостојности“ и да су „од највеће вредности“.

Један од најопаснијих непријатеља владике Петра I био је Махмут-паша Бушатлија, „самоназвани везир от Албаније“, „који када му што дође и у памет уљезе не разбира што има бити послјед, само да наслади своје пожуде“. Бушатлија, користећи тренутак када је „сва Европа мутна и крвава“ – како је владика Петар писао – скупио је огромну војску и „мислећи да ће се Црногорци издати како су се пређе издали“, насрнуо је на њих са три стране у јесен 1796. Међутим, Бушатлија се „преварио ужасно и платио је то највишом ценом: страховитим поразом и властитом главом“.

Пантић је врло афирмативно оценио владину Петра као законодавца: „Прве основе уређењу Црне Горе у организовану државу положио је владика Петар I **Законицом обштим црногорским и брдским** који су, на основу текста што је он припремио и написао, донели главари и старешине, као и поједини представници племена и области Црне Горе и Брда на сабору у манастиру Стањевичу 18. (односно 30) октобра 1798. године“. То је био истовремено и грађански и кривични законик.

У својој књизи Пантић је приказао и оценио владину Петра I и као песника: „Владика, коме су народне песме најдубље усађене у биће и

свест (...) знао је да се неке његове мисли и поруке могу још боље и делотворније пренети песмом но говором и књигама (...). Писао је те песме владика у народним стиховима, осмерцу и десетерцу, и у начину народном, али најчешће са сликовима ...“

Последњи спис владике Петра I је његова **Кратна историја Црне Горе** – према Пантићевој оцени „дело књижевно колино и историографско (...); ту историју владина води најкраћим путем до времена владике Данила, а књижевно у том делу чине приповедни одсеци његови – као онај са предањем о настанку владарског презимена Црнојевића, на пример – и његова лепа и речита проза“.

У овом осврту на обимно Пантићево дело задржали смо се на овим поглављима, која су нам се учинила нарочито карактеристична, иако ованких исто тако успешних места има још много више. Као у ранијим својим студијама и расправама, које су с правом запажена од књижевне критике, он се поново потврдио као одличан стилиста. С разлогом је већ раније речено да је Пантићев стил истовремено и високо научан и изванредно литераран. Извесна поглавља о појединим црногорским и бокелским књижевницима писани су тако бриљантно да се читају као најзанимљивији књижевни есеји, али који су истовремено у највећој мери сачували и своју високу научну вредност.

Носта Милутиновић

Јован Р. Бојовић,
Мирослав Лунетић, Божидар Шенуларец
 »ПАШТРОВСКЕ ИСПРАВЕ«, књига 2.

Бугба, 1990

Ријетко смо у прилици да се сретнемо са књигом која нам, на изворним примјерима и са више тематских аспената, нуди сем историјске истовремено и правну, филолошку, па донекле и фолклорну грађу.

Разлози за то су, наравно, општепознати. Такав пројекат изискује рад групе аутора, дуже координирано истраживање, интердисциплинарни стручност у синхронизованом приступу те, на крају, темељно одабирање и презентирање материјала.

Оваквим, тимским, радом бавила су се тројица научних прегалаца: проф. др Јован Р. Бојовић, др Мирослав Лунетић и др Божидар Шенуларец, а, као плод њиховог вишегодишњег залагања, је и недавно објављена збирка докумената „Паштровске исправе“ (књ. 2).

Богата прошлост, теренски малог или (далеком „славјанском“ Петровграду, перфидном Бечу, културном Паризу и лукавом Лондону)